

Een nieuwe balans (6)

Geluk is niet te koop, wel te sturen

ANDRÉ VAN HOORN & ESTHER-MIRJAM SENT

Met de Tweede-Kamerverkiezingen in aantocht zijn politieke partijen druk bezig met hun verkiezingsprogramma's. De economische gevolgen van de plannen laten ze doorrekenen door het Centraal Planbureau (CPB). Dit analyseert de economische effecten zoals gevolgen voor het bruto binnenlands product (bbp), de werkgelegenheid, het overheidstekort en de staatsschuld. Op het moment dat wij dit artikel schrijven is de concrete inhoud van de programma's nog niet vastgesteld, maar verwacht mag worden dat partijen er veel aangelegen zal zijn om het huidige begrotingstekort, naar verwachting 6,3% van het bbp in 2010, te reduceren en op termijn zelfs geheel weg te werken. Belangrijk is niet alleen de vraag hoe die tekortreductie wordt vormgegeven — via bezuinigingen, ombuigingen en/of belastingen — maar zeker ook de vraag hoe de pijn van deze maatregelen wordt verdeeld. Hier wreekt het zich dat de doorrekeningen van het CPB slechts in beperkte mate inzicht geven in de gevolgen van beleidsplannen voor de welvaart van mensen. Dit is niet in de laatste plaats het gevolg van de prominente rol die het bbp speelt in de CPB-analyses.

Over de auteurs *André van Hoorn is junior onderzoeker aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Esther-Mirjam Sent is hoogleraar Economische Theorie en Economisch Beleid aan de Radboud Universiteit Nijmegen en lid van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO).*

Noten zie pagina 48

Sinds enige tijd is er veel aandacht voor de beperkingen die kleven aan het bbp als welvaartsmaatstaf. Bij de Organisatie voor Economische Ontwikkeling en Samenwerking (OESO) in Parijs loopt een project dat tot doel heeft betere indicatoren voor de vooruitgang van samenlevingen te ontwikkelen. Evenzo heeft de Franse president Sarkozy een commissie met Nobelprijswinnaars Joseph Stiglitz en Amartya Sen in het leven geroepen om de mogelijkheden van alternatieve maatstaven voor welvaart te onderzoeken.¹

Hieronder gaan wij kort in op een aantal fundamentele beperkingen van het bbp als welvaartsmaatstaf. Aansluitend pleiten wij voor een breder welvaartsbegrip en geven we aan welke consequenties dit heeft voor economisch beleid.

WELVAART METEN

De idee achter het bbp of nationaal inkomen als welvaartsmaatstaf is dat het cijfer inzicht verschaft in de mate waarin de behoeften van mensen bevredigd zijn. Als economische statistiek is het bbp uitermate succesvol. Tegelijkertijd zijn er belangrijke nadelen aan de bbp-systematiek verbonden.

Al vanaf de initiële ontwikkeling van het bbp in de jaren dertig van de vorige eeuw hebben de betrokken economen benadrukt dat nationaal inkomen geen welvaart meet. Het probleem is dat het bbp zich beperkt tot marktactiviteit

en als zodanig veel zaken van waarde buiten beschouwing laat. Veel aandacht is vervolgens uitgegaan naar het aanpassen van de manier waarop het bbp wordt berekend.² Voor de hand liggende factoren waar het gecorrigeerde bbp wel rekening mee houdt, zijn transacties buiten het domein van de markt, zoals huishoudelijke productie, het milieu en vrije tijd. Daarnaast worden bepaalde typen uitgaven, de zogenaamde betreurenswaardige uitgaven ('regrettable necessities'), niet meegenomen. Denk hierbij aan bestedingen aan nationale defensie of justitie en politie. Als dit soort correcties wordt toegepast, geeft het bbp een beter beeld van welvaart of welzijn, zo is de achterliggende gedachte.

Deze uitgebreidere aanpak kent echter belangrijke zwakheden.³ Om te beginnen is het principieel onmogelijk om alle factoren die relevant zijn voor welvaart op te nemen in één allesomvattende index. Bovendien rijst de vraag of veel consumptieve bestedingen niet eigenlijk

Het is onmogelijk om alle factoren die relevant zijn voor welvaart op te nemen in één allesomvattende index

eenzelfde status hebben als de bestedingen die in het bbp als betreurenswaardige uitgaven worden aangemerkt. Is het wel mogelijk om een duidelijk onderscheid te maken? Met name dit laatste probleem blijkt fundamenteel.

44 Gemiddeld genomen is het bijvoorbeeld zo dat de welvaart van iemand die veel medische diensten en producten consumeert lager is dan die van iemand die nooit bij de dokter komt. Nu doet zich echter een paradox voor. Eenzelfde redenering is namelijk op te zetten voor veel 'normale' producten die mensen consumeren. Je koopt een snelbinder omdat de oude het heeft begeven, eten omdat je honger hebt en een jas omdat je het koud hebt. Zijn dit dan ook niet betreurenswaardige uitgaven? En zouden we

niet beter af zijn als we ze niet zouden hoeven doen? Bijna zestig jaar geleden heeft Kenneth Boulding in algemene termen beargumenteerd hoe inkomen en consumptie niet noodzakelijkerwijs goed zijn, maar juist laten zien dat het mensen aan iets ontbreekt.⁴

Voor inzicht in de welvaart van mensen moeten we dan ook niet kijken naar hun inkomen of consumptie maar naar hun consumentenkapitaal ('consumer capital'), zo stelt Boulding. Dat kapitaal bepaalt de mate waarin de behoeften van mensen bevredigd zijn, en dus hun welvaart of welzijn.

GELUK METEN

Een alternatief voor het bbp dat sterk in opkomst is, draait om zogenoemde geluksindicatoren. In wetenschappelijke kringen is de belangstelling voor geluk recentelijk flink opgeleaid. In feite is die interesse vele eeuwen terug te voeren, tot het werk van filosofen als Aristoteles en Epicurus aan toe. Op hun inzichten werd voortgebouwd door Thomas van Aquino, David Hume en Jeremy Bentham. Gaandeweg ontstond de consensus dat het nastreven van geluk een van de meest fundamentele motieven achter menselijk gedrag is.

De huidige, grotendeels empirische literatuur definieert geluk — of beter gezegd: subjectief welzijn ('subjective well-being') — als de mate waarin een individu zijn of haar leven in het geheel gunstig beoordeelt. Als zodanig hangt het samen met een cognitieve evaluatie alsmede de aan- en afwezigheid van positieve respectievelijk negatieve gevoelens. De eenvoudigste manier om geluk te meten is simpelweg aan mensen vragen hoe gelukkig of tevreden ze zijn. Voor de antwoorden kan een schaal gebruikt worden, bijvoorbeeld van 1, zeer ongelukkig tot 10, zeer gelukkig. Geluksscores gemeten met dit soort simpele vragen zijn opvallend zinnig en valide.

Duizenden studies zijn inmiddels gewijd aan het onderzoeken van verschillen in geluk en de oorzaken daarvan. Veel aandacht is besteed aan de relatie tussen geld en geluk. Deze blijkt in

WIJ EISEN GELUK

Muur in de Amsterdamse Bijlmer, februari 2007.

Foto Rob Mieremet/HH

hoge mate paradoxaal: enerzijds scoren rijkere mensen gemiddeld genomen hoger op maatstaven van geluk dan armere mensen, anderzijds heeft in ontwikkelde landen een almaar toenemend bbp niet of nauwelijks tot een hoger geluksniveau geleid.⁵

De opleving in studies naar geluksindicatoren gaat hand in hand met een groeiende belangstelling voor mogelijke toepassingen van geluk in overheidsbeleid, al staat de wetenschappelijke literatuur hierover nog in de kinderschoenen.

GELUK BEVORDEREN

In termen van overheidsbeleid kan op vier manieren aandacht geschonken worden aan geluk: (1) geluk als beleidsdoel, (2) geluk als complement voor bestaande maatstaven voor welbevinden, zoals het bbp, (3) geluk als een meetlat bij een analyse van kosten en baten, en (4) het gebruik van geluk bij het vaststellen van armoede.⁶ In het algemeen kan aandacht voor geluk niet eerder overwogen beleidsalternatieven genereren, of helpen bij het maken van een keuze tussen verschillende beleidsopties. Graag illustreren we de vier mogelijkheden.

Geluk als beleidsdoel kan nieuwe en verrassende perspectieven bieden. Neem nu eens de belasting op een genotsmiddel als tabak. Op het eerste gezicht lijkt een dergelijke belasting negatief uit te pakken voor rokers, zij moeten immers de lasten van deze accijns dragen. Een gevolg van het feit dat veel rokers eigenlijk graag zouden willen minderen of stoppen is echter dat verhoging van de tabaksaccijns het geluk van rokers juist vergroot. Het lijkt erop dat hogere accijnzen mensen net het zetje geeft dat ze nodig hebben om hun ongezonde gewoonte in te perken, met alle voordelen van dien.⁷

Met geluk als complement voor bestaande welvaartsindicatoren is het mogelijk een dieper inzicht te krijgen in het feitelijke welzijn van mensen. Hoe dit werkt kan worden verhelderd aan de hand van een voorbeeld uit de criminologie. Het aantal zaken dat door rechtbanken

wordt behandeld, zegt iets over ons gebrek aan een gevoel van veiligheid. Het is een objectief cijfer, maar tegelijkertijd slechts een benadering. In een belangrijke aanvulling hierop wordt voorzien wanneer mensen worden bevraagd over de mate waarin ze zich daadwerkelijk

Geluk als beleidsdoel kan nieuwe, verrassende perspectieven bieden

(on)veilig voelen. Ook als de criminaliteit objectief gezien laag is, kan het zo zijn dat mensen 's avonds niet alleen over straat durven. Op een vergelijkbare manier kunnen geluksmaatstaven een discrepantie aantonen tussen objectieve indicatoren en de subjectieve belevenis van mensen.⁸

De derde toepassing, geluk als een meetlat, bestaat uit twee elementen. Allereerst dienen de gelukseffecten van een bepaalde beleidskwestie of mogelijke maatregel in kaart gebracht te worden. Vervolgens dient bekeken te worden met hoeveel het inkomen zou moeten veranderen om het gelukseffect — positief of negatief — van het voorgestelde beleid teniet te doen. Deze methode wordt vooral toegepast in analyses van de kosten en baten van collectieve goederen, zoals een schoon milieu. Deze zijn notoir lastig te meten, maar met behulp van geluksdata kan dit probleem soms ondervangen worden. Op deze wijze zijn onderzoekers onder andere in staat geweest om de prijs van overstromingsrisico's te bepalen of de gepaste hoogte van schadevergoedingen in specifieke strafzaken te berekenen.⁹

Armoede, ten slotte, is heel lastig te meten. Het probleem is dat armoede een belangrijke relatieve component kent: iemand die € 40.000 verdient zal denken dat € 100.000 een riant inkomen is, terwijl een persoon die daadwerkelijk € 100.000 verdient, denkt dat een inkomen van € 200.000 pas riant is. Het tegenovergestelde is ook het geval: iemand met een inkomen van € 40.000 denkt vaak dat een inkomen van

€ 20.000 veel krupper is dan de persoon die dat inkomen daadwerkelijk verdient. Geluksdata kunnen gebruikt worden om rekening te houden met dit soort relatieve aspecten van armoede.¹⁰

HET VERSCHIJNSEL GEWENNING

In de literatuur over geluk is 'hedonische adaptatie', oftewel gewenning, een veelbesproken begrip: het gelukseffect van positieve en negatieve ontwikkelingen neemt af met de tijd. Er zijn verschillende soorten hedonische adaptatieprocessen. De eerste is sensorische gewenning, aan onaangename geuren bijvoorbeeld. Ook aan lichamelijke beperkingen blijken mensen opvallend goed te kunnen wennen. Een derde proces betreft het vermogen van mensen om vervangende interesses te ontwikkelen en hun gedachten te verzetten.

Niet op alle terreinen zal echter sprake zijn van hedonische adaptatie. We wennen bijvoorbeeld niet aan geluidsoverlast.¹¹ Wel lijken we te wennen aan een hoger inkomen; het adaptatieverschijnsel verklaart mede waarom in ontwikkelde landen gelukscijfers niet of nauwelijks meestijgen met de economische groei.

Hedonische aanpassing heeft een belangrijke evolutionaire functie. Het mechanisme beschermt ons tegen externe invloeden en verhoogt onze perceptie in geval van belangrijke veranderingen in onze omgeving. Er kan echter een tragisch neveneffect optreden, aangeduid met de term 'hedonische tredmolen': we rennen en rennen om vooruit te komen, maar onze pogingen om ons geluk te vergroten blijken tevergeefs.¹² Dit fenomeen kan verregaande consequenties hebben. Immers, als mensen zich aanpassen aan alles wat er gebeurt en gewend raken aan alle positieve prikkels, waarom zou beleid zich dan door geluk moeten laten informeren?

De metafoer van de tredmolen kan ook belangrijke implicaties hebben voor duurzaamheidsbeleid. Adaptatie leidt ertoe dat mensen in hun streven naar geluk continu op zoek

moeten naar nieuwe prikkels. Deze permanente zoektocht kan op gespannen voet staan met een duurzame omgang met onze natuurlijke leefomgeving: mensen zouden steeds meer goederen moeten consumeren om hun huidige geluksniveau te handhaven, wat op termijn kan botsen met de fysieke grenzen van duurzaamheid. Consumptieve prikkels van tijdelijke aard worden dan geprefereerd boven een duurzame omgang met onze natuurlijke omgeving en een bijbehorende relatief langzame groei van de consumptie.

Een laatste relativering van het belang van geluk draait erom dat we ons terdege moeten realiseren dat welvaart en welzijn fundamenteel subjectieve verschijnselen zijn.¹³ Geluk kan ons veel vertellen over hoe goed het gaat met mensen en een samenleving als geheel. Het vormt echter geenszins het definitieve antwoord op die vraag en naast geluk bestaan er nog andere zaken die breed erkend worden als wezenlijk onderdeel van het goede leven. John Stuart Mill

Adaptatie leidt ertoe dat mensen continu op zoek moeten naar nieuwe geluksprikkels

heeft dit inzicht treffend verwoord: 'It is better to be a human being dissatisfied than a pig satisfied; better to be Socrates dissatisfied than a fool satisfied.'¹⁴ Onderzoek toont aan dat mensen veel waarde hechten aan zaken als autonomie, persoonlijke groei en zelfacceptatie, zonder dat die zaken direct van invloed zijn op de mate waarin zij gelukkig zijn.¹⁵

DE PIJN VERDELEN

Even if you win the rat race, you are still a rat. Vertaald naar de Nederlandse context van het meten van welvaart betekent dit: zelfs als we de hoogste bbp-groei ter wereld weten te realiseren, dan is dat nog geen garantie dat de welvaart

in Nederland het hoogst zal zijn. Sterker, als Nederland in zijn geheel meer gaat produceren en consumeren, betekent dat niet noodzakelijk een toename in ons geluksniveau. Daar komt bij dat we met zo'n op het bbp gerichte beleidsvisie de natuurlijke grenzen aan onze consumptiemogelijkheden zouden kunnen overschrijden; het niveau is simpelweg niet houdbaar.

Tegelijkertijd zijn uit het inzicht dat consumentenkapitaal belangrijker is dan inkomen cruciale lessen voor overheidsbeleid te trekken. Neem nu het verdelen van de pijn van tekortreductie. Duidelijk is dat beleidmakers hiervoor niet alleen naar het effect op inkomen (de zogeheten koopkrachtplaatjes) zouden moeten kijken. Idealiter kijken ze naar wat het effect is op de mate waarin mensen in staat zijn om nu en in de toekomst hun behoeften te bevredigen. Ter illustratie: als een beleidsmaatregel vooral modale inkomens treft, maakt het in de praktijk een groot verschil of het gaat om een laagopgeleide huurder die alleen met veel overwerk aan dit inkomen komt, of om een hoogopgeleide huizenbezitter die slechts halve dagen werkt.

Juist nu zouden beleidmakers een belangrijke stap kunnen en moeten zetten om beter inzicht te krijgen in de daadwerkelijke welvaartseffecten van beleidsmaatregelen; waarom, bijvoorbeeld, niet alleen met inko-

mensplaatjes rekening houden, maar ook met het langetermijninkomen van mensen? Hier kunnen we voortbouwen op de inzichten van Kenneth Boulding. Het lange-termijninkomen zegt veel meer over de mate waarin mensen in staat zijn de onvermijdelijke pijn van de reductie van het overheidstekort op te vangen dan het inkomen dat zij toevallig in een bepaald jaar verdienen. Zo zou het ook beter zijn om naast 'huidig inkomen' en 'koopkracht' ook 'genoten opleiding' expliciet mee te nemen; dat gegeven zegt iets over de draagkracht van mensen, misschien nog wel meer dan het inkomen doet.¹⁶ In theoretisch opzicht hebben we zo een veel zinvollere maatstaf van totale welvaart in handen dan iemands inkomen gedurende een bepaald jaar kan zijn. Een praktisch voordeel is dat op deze wijze rekening kan worden gehouden met mogelijk schrijnende gevallen — denk aan de hierboven genoemde huurder vis-à-vis de huizenbezitter.

De kloof tussen objectieve indicatoren van welvaart en de subjectieve belevenis van de burger lijkt de afgelopen tijd alleen maar groter te zijn geworden. Geluksonderzoek kan de vinger op de zere plek leggen en beleidsaanbevelingen opleveren ter bevordering van geluk. Op welke manieren dit zou kunnen hebben we in dit artikel willen schetsen.

Noten

- 48
- 1 Zie www.oecd.org/progress en www.stiglitz-sen-fitoussi.fr.
 - 2 Bijvoorbeeld National Research Council, 2005, *Beyond the market. Designing nonmarket accounts for the United States. Panel to study the design of nonmarket accounts*, K.G. Abraham en C. Mackie, (red.). Washington: The National Academies Press.
 - 3 Zie, in het bijzonder, A.M. Okun, 1971, 'Social welfare has no price tag', *Survey of Current Business*, juli 1971, p. 129-133.
 - 4 K.E. Boulding, 1949-1950, 'Income or welfare', *Review of Economic Studies*, 17, p. 77-86.
 - 5 Voor een algemeen overzicht, zie: E. Diener (et al.), 1999, 'Subjective well-being: Three decades of progress', *Psychological Bulletin*, 125, p. 276-302. Het baanbrekende onderzoek naar de relatie tussen geld en geluk is R.A. Easterlin, 1974, 'Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence', in: P.A. David en M.W. Reder (red.), *Nations and households in economic growth. Essays in honor of Moses Abramovitz*. New York / Londen: Academic Press.
 - 6 Voor een uitgebreidere discussie, zie van A. Hoorn, 2009, 'Measurement and policy uses of subjective well-being', *Nijmegen Center for Economics Working Paper Series*, nr. 09-110.
 - 7 J.H. Gruber, en S. Mullainathan, 2005, 'Do cigarette taxes make smokers happier?', *Advances in Economic Analysis & Policy*, p. 5.
 - 8 E. Diener en M.E.P. Seligman, 2004, 'Beyond money. Toward an economy of well-being', *Psychological Science in the Public*

- Interest*, 5, p. 1-31.
- 9 Zie S. Luechinger en P. Raschky, 2009, 'Valuing flood disasters using the life satisfaction approach', *Journal of Public Economics*, 93, p. 620-633; en A. J. Oswald en N. Powdthavee, 2008, 'Death, happiness, and the calculation of compensatory damages', *Journal of Legal Studies*, 37, S217-S251.
- 10 Zie in het bijzonder het werk van Bernard van Praag, bijvoorbeeld: B. M. S. van Praag en N. L. van der Sar, 1988, 'Empirical uses of subjective measures of well-being', *Journal of Human Resources*, 23, p. 193-210.
- 11 S. Frederick en G. Loewenstein, 1999, 'Hedonic adaptation', in: D. Kahneman, E. Diener en N. Schwarz (red.), *Well-being. The foundations of hedonic psychology*. New York: Russell Sage Foundation.
- 12 P. Brickman en D. T. Campbell, 1971, 'Hedonic relativism and planning the Good Society', in: M. H. Appley (red.), *Adaptation-level theory*. New York: Academic Press.
- 13 Zie L. W. Sumner, 1995, 'The subjectivity of welfare', *Ethics*, 105, p. 764-790. Deze gedachte staat natuurlijk haaks op het wijdverbreide idee dat inkomen of andere economische welvaartsmaatstaven objectief zouden zijn.
- 14 J. S. Mill, 1906 [1863]. *Utilitarianism*. Chicago, IL: University of Chicago Press, p. 260.
- 15 Zie bijvoorbeeld C. D. Ryff, 1989. 'Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being', *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, p. 1069-1081.
- 16 Bedoeld is hier 'draagkracht' in de zin van verdiencapaciteit, hetgeen uiteindelijk iets zegt over consumentkapitaal à la Boulding en de mate van behoeftebevrediging en dus welvaart.